
*О.В. Климова,
докторант Дніпродзержинського державного технічного університету*

ВПЛИВ ТРАДИЦІЇ НА ОСОБИСТІТЬ СУСПІЛЬСТВО

Розвиток суспільства і особистості тісно пов'язаний з освоєнням багатств духовної і матеріальної культури. Однією з дійових форм такого освоєння є звернення до культурної традиції. Щоб жити і усвідомлено діяти в суспільстві, людина повинна якомога повніше опанувати основними формами культурної традиції. Тому наукове дослідження культурної традиції взагалі і у зв'язку з формуванням і соціалізацією особи, зокрема, має актуальне значення.

Культурна традиція – один з механізмів, за допомогою яких здійснюється людська діяльність, вона є соціальною формою передачі людського досвіду, засобом соціалізації особистості. Якщо культура – специфічний спосіб людської діяльності, то культурна традиція – один з її механізмів, за допомогою якого здійснюється ця діяльність. Люди кожного подальшого покоління включаються в життя, у світ предметів і відносин, знаків і символів, створених попередніми поколіннями.

Традиція складається як соціальна форма передачі людського досвіду.

Але традиція не може зберігатися і поширюватися сама по собі. Її носіями можуть бути суспільство, народ або його частина. Головним провідником духовної традиції виступає інтелігенція. Їй більшою мірою належать функції, пов'язані з відтворенням всіх структурних елементів духовного виробництва. Вона ж є головним творцем культурної традиції в житті суспільства. Але культура не є монолітною єдністю. Вона багатовимірна. “Культура суспільства є мозаїка культур – результат складної їх взаємодії і взаємопереплетіння” [4, 8.]. Неізолюваність різних культур Н.Н. Петрухінцев виражає через “діалог-полілог” між ними. Діалог-полілог стає багато в чому можливим завдяки діяльності інтелігенції, яка “озвучує” всі взаємодії в культурі. Лише завдяки цьому проблеми культури “висвічуються” і стають доступними для осмислення всім, хто ними цікавиться. Саме завдяки особливому осмисленню проблем культури з'ясовується і зміст основних її традицій. Без полілогу культур, опосередкованого духовною діяльністю мислячої частини суспільства, духовним виробництвом, в якому з необхідністю виявляються різні пласти культури минулого, неможливий нормальний розвиток культури і спадкоємність. Але необхідно, щоб цей полілог був постійною подією в житті суспільства, щоб його форми удосконалювалися і народжувалися нові.

Традиція має соціальне значення як процес і механізм акумуляції і передачі життєвого досвіду людей, вона здатна задавати певні духовні орієнтири, робити вплив на суспільну свідомість, ставати провідником різних ідей в суспільстві. У цьому розумінні можна говорити про динаміку культурної традиції. На думку Е.С. Маркаряна, “динаміка культурних традицій постає як механізм відтворення і змін самої культури” [2, 34]. З розвитком суспільства змінюється суть суспільних відносин, змінюються традиції і ставлення до них, причому в різних соціальних прошарках воно може бути не однаковим.

Поняття традиції живається як в однині, так і в множині. Цьому часто не надається особливого значення. Тим часом, якщо йдеться про науковий термін, то повинна бути визначеність.

А.І. Першиц вважає значення поняття “традиція”, “традиції” більш-менш загальноприйнятим, тобто таким, що має певне значення. Правда, він виділяє два основні значення: “Перше – процес передачі від покоління до покоління сталих взірців поведінки, ідей тощо всередині певної спільності, такої, як народ, клас, стан, корпорація. Друге – самі ці стали взірці поведінки, ідеї та ін., що передаються від покоління до покоління” [3, 69]. Він вважає, що “неоднозначність поняття традиції, традицій не зовсім зручна” і пропонує в першому значенні говорити про традицію в однині (традиція), а в другому – в множині (традиції). На нашу думку, таке розрізнення надає певної однозначності, а тому доцільне і припустиме.

Візьмемо будь-який вид діяльності поза його конкретними проявами і матимемо традицію.

Державне управління – традиція. Революція (у суспільних відносинах, в науці, в мистецтві тощо) – традиція. Збереження класичних форм – традиція. Освіта і виховання – традиція. Спинитися на якомусь місці в переліченні і сказати “і та ін.” – традиція. Навіть у будь-якому ідеалі є елемент традиційності. Саме він робить ідеал привабливим і рідним, а не чимось абсолютно новим і невідомим.

Традиція тісно пов'язана з усіма видами культури. У духовній культурі її можна розглядати, наприклад, у зв'язку з такими видами духовної діяльності, як ідеологічна, ціннісно-орієнтаційна, політична. Така діяльність спрямована на формування і розвиток суспільної свідомості, на вироблення суспільних ідеалів. Знання ролі культурної традиції в тих або інших історичних умовах має значення для формування свідомої оцінки будь-яких явищ духовної культури, їх ролі в суспільному житті, у формуванні творчого ставлення до життя окремих індивідів.

Традиції впливають на соціалізацію особистості на всіх рівнях її інтеграції в суспільстві, але найзначніше – на рівні засвоєння людиною соціальних норм, цінностей, правил поведінки, звичок і інших духовних регуляторів. Традиції і стандартизація сприяють психологічній рівновазі особистості. Але в дослідженнях особистості часто йдеться про якості абстрактної особистості, вирваної з конкретно-історичних умов, з абстрактними рецептами її формування і виховання, універсальними для всіх часів і народів. Такий підхід завжди був і залишається в релігії. Зараз виникли нові підходи, наприклад, в педагогічній антропології. Всі вони відзначаються абстрактним

гуманізмом і ідеалістичним розумінням суспільства і особистості, виключаючи багато реальних проблем або знижуючи їх актуальність. Повинно ж йтися не тільки про виховання, а й про соціалізацію особистості. Скажімо, відмінності світського і релігійного виховання стають непомітними, якщо із становлення особистості виключити елементи і факти соціалізації. Соціалізація особистості пов'язана з можливістю її адаптації не тільки до різних суспільних умов, а й таких, що постійно змінюються. Одна з ознак сформованості особистості – здатність до перепорядкування мотивів – припускає її свідомий вибір. На цей вибір впливають етичні норми, що вже сформувалися у особистості, і принципи. Але цей вплив не є жорстким. Етична свідомість співвідноситься з умовами, що змінюються. Зберігаючи поведінку етичною, вона одночасно відзначається певною гнучкістю, вона не догматична. У віруючого такого вибору немає – там все підпорядковується богові і рекомендаціям священних книг. Сформовані ж етичні мотиви особистості роблять її більш-менш незалежною від зовнішнього середовища і обставин. У такому разі можна говорити і про свободу волі людини, коли вона більш-менш свідома, а не сліпа. Воля ж бога так само не зрозуміла для віруючого, як не зрозуміла і свобода, дана людині богом, посилаючись на яку, релігійні апологети тим самим створюють своєрідну теодіцею. Втім, ніякого зрозумілого виправдання і пояснення тут немає. З одного боку, свобода волі людини, з іншого – вільності волі божій. Насправді ж, “вільний вибір людини не безпричинний вибір, він прямує певним руслом суспільних встановлень, економічної необхідності, політичних і етичних чинників” [8, 47]. Ситуація в світі така, що хотілося б сховатися за авторитет багатовікових традицій, але це було б дуже просто, якби це було можливо взагалі. Так, з часу виникнення християнства світ радикально змінився, а християни пропонують як і раніше керуватися стародавньою книгою – Біблією. Пошук підстав духовності тут не йде далі за повернення до релігійної свідомості. І це називається, ледве чи не відродженням духовності. Це можна було б охарактеризувати як дитячу наївність, якби за всім цим не стояв серйозний, за своєю роллю в історії соціальний інститут – церква, такий, що як і раніше претендує на роль головного духовного наставника в суспільстві. А тим часом, формування особистості – складний процес. Існують критерії сформованості особистості, але і, сформувавшись, вона продовжує розвиватися. Врешті-решт, багатство особистості пов'язане із значущістю її реальної діяльності, із змістом її спілкування в суспільстві, з якістю її ідеалів і можливістю їх реалізації, в більшості випадків пов'язаної з характером суспільних відносин.

Важливою психічною властивістю структури особистості є її спрямованість, тобто її ціннісно-орієнтаційна система, стійкі мотиви поведінки. Спрямованість особистості пов'язана з її соціальною значущістю, цілісністю, цілеспрямованістю. Всі ці особливості характеризують зрілість особистості в її відносинах з суспільством, її свідомість. Одним з механізмів формування цих якостей є знову ж таки культурна традиція.

Культурна традиція – це не є щось консервативне, що протистоїть творчому началу активності людей. Культурну традицію плідно розглядати в динаміці, як “постійний процес подолання одних видів соціально-організованих стереотипів і утворення нових” [1, 155]. Через свою динамічність “традиції можуть задавати творчим процесам загальну спрямованість” [1, 155].

Але водночас традиція задає певні установки і часто передує переконанню. Люди, що не критично довіряють чужій думці, легше сприймають будь-які традиції, інтеріоризують їх в свій внутрішній світ. Якщо традиції представляють застарілі норми життя, є консервативними, то і особистість, що сприймає їх, стає догматичною, позбавляє себе можливості творчо ставитися до життя.

Тягар традицій (а вони можуть виявитися тягарем) може заважати правильному розумінню і соціалізації. Звертання до духовної традиції здатне стримувати духовно не виправдані, але такі, що виникають в суспільстві, духовні і матеріальні феномени із знаком “-”. Якщо традиція консервативна, то, знаючи про її силу, треба невпинно з нею боротися, щоб не отримувати негативних ефектів в житті суспільства, протиставляючи їй позитивні традиції. Критерій – взірці, що вже склалися, культури, що свідчать про прогрес або регрес в розвитку суспільства або якихось областей його життя. Таким чином, звертання до непрогресивної традиції також має соціальне звучання.

Традиції можуть спонукати потреби і інтереси іноді навіть всупереч інтересам справжнім, але недостатньо усвідомлюваними особистістю, з наперед заданими помилковими орієнтаціями. За допомогою традицій можна маніпулювати свідомістю як окремих людей, так і мас. Традиції можуть формувати упередження, закріплюючи репродуктивний елемент культури. Такі традиції можуть бути непрогресивними, навіть реакційними. Втім, зараз стало рідкісним використання термінів “прогресивний”, “непрогресивний”, “реакційний”. Таке використання, схоже, перестало бути традицією. О.С. Шейко у своєму дисертаційному дослідженні традиції виділяє типи традицій за критерієм реальної їх дії в суспільстві. Типологія традицій включає автентичні і не автентичні традиції. Автентичними є ті традиції, які “дійсно відповідають об'єктивним умовам і цілям розвитку суспільства, відображають пріоритетні його інтереси”. Не автентичними – ті, що “суперечать об'єктивним умовам розвитку або через зацікавленість в їх дії на рівні суспільної психології і (або) ідеології продовжують своє функціонування” [7, 68]. По суті, тут йдеться про прогресивні або непрогресивні традиції. Терміни ж, запропоновані О.С. Шейко, на нашу думку, не зовсім точно відображають цю суть. Грецьке слово *authenticos* означає “справжній”. Але незалежно від того, відповідають традиції об'єктивним умовам чи суперечать їм, вони залишаються справжніми. Змінюється характер їх впливу на суспільство або суспільні явища. Цей вплив може бути позитивним або негативним для розвитку, тобто прогресивним або реакційним, непрогресивним. Про це ж пише і Ш.Ю. Сардар: “Традиція – певний тип відносин між послідовними стадіями об'єкта, що розвивається, у тому числі і культури, коли “старі” переходить

в нове і продуктивно “працює” в ньому. Якщо ця продуктивна традиція здатна виявлятися в контексті суспільного нового, сприяючи її розвитку, вона набуває стійкості. Традиція, яка заважає розвитку суспільства, поступово зживає себе. Але через суб’єктивні умови продовжує своє буття, плутаючись лише під “ногами” історичного прогресу” [5, 11].

Традиції складаються і діють не самі по собі, а в певній системі культури, типі культури.

Суперечності в суспільстві, в системі культури, освіти тощо ведуть до зміни традиції, до заміни старих традицій новими.

Традиції можна розглядати як віхи історії. Але не всякий факт минулого є традиція. Традиція повинна переходити з минулого в майбутнє, бути стійкою хоч би впродовж декількох поколінь.

Щось “спливає” в одному поколінні, щось – в іншому. У одному і тому ж можуть “спливати” традиції з протилежним змістом, виправдовуючи або підтримуючи різноспрямованість соціальних інтересів.

Традиція – це не просте повторення того, що вже мало місце одного разу (або не одного разу) в тих або інших умовах. Кожне повторення має місце в нових умовах і саме для цих умов може мати своє нове значення (в них може бути привнесено щось нове).

Традиція може зберігатися і змінюватися одночасно. У цьому може виявлятися механізм її тривалого існування, живучість. Прикладом цьому можуть бути світоглядні підстави, що змінюються від епохи до епохи і що одночасно зберігаються у формі філософського матеріалізму, ідеалізму або релігії.

Зміна традицій відбувається під впливом конкретних соціальних умов. Адже традиції існують і функціонують через взаємодії людей, соціальних спільнот і соціальних інститутів, що мають конкретні потреби і інтереси.

Традиції завжди авторитетна і одночасно приваблива і принадна. Слово “традиція” викликає емоції, очевидно, тому, що традиції завжди пов’язані з соціально значущими явищами, які можна розглядати з різних точок зору, зокрема, в руслі соціальної психології. Про традицію пам’ятають. До неї ставляться або позитивно, або негативно. м.Шацкий пише, що людське співтовариство “завжди більшою чи меншою мірою об’єднується в любові або ворожості до якихось традицій” [6, 212]. Сам факт зміни культурної традиції ще не є сам по собі позитивним. Важливо, який буде від цього ефект, результат.

Традиція може сприйматися кожним по-своєму, несучи не тільки повторення, а й закладаючи паростки нового. Так, ми зустрічаємо Новий рік і кожного разу чекаємо нових відчуттів, і вони приходять, тому що цьому передують підготовка, яка включає не тільки святковий стіл, а й підбиття підсумків. Так ми на власному досвіді досягаємо традицію. Вона стає частиною нашого життя і може змінити його.

Навколо традиції складається магічний ореол. Сила традиції може утримувати разом людей, які раніше між собою ніяк не були пов’язані. Елементи традиційності роблять всіх людей в чомусь своїми. А це – вже перший крок назустріч один одному, можливості щось разом вирішувати або робити. Традиція може організовувати. Вона здатна організувати до розвитку. Але може і перешкоджати йому. Залежно від того, до чийх рук потрапить ця зброя. Вона може породити те, що з неї не випливає. Традиція має свою власну інерцію, що впливає на життя суспільства. Якщо виникла якась традиція, то завжди знайдуться люди, які захочуть її продовжувати. Це може стати основою якихось великих справ. Її дію важко припинити. Надихаючи, вона може збирати людей, створювати колектив, здатний до творчості. Традиція, таким чином, стає силою сама по собі. У патріархальному суспільстві головна роль належить усній традиції, в основному, з сімейним змістом, особистісно або сімейно значущим. З розвитком системи освіти велику роль відіграють суспільно значущі традиції, не тільки повсякденно-практичного рівня, а й теоретичного. Велике значення має їх теоретичне осмислення великою кількістю людей. Суспільство стає все більш світським, тобто в ньому все більш значущою стає реальна система “людина – суспільство”, а не умоглядна – “людина – бог”.

Пізнавальні традиції пов’язані з ухваленням тих або інших методів, понять, принципів і відповідним використанням їх у пізнавальній діяльності. Якщо співбесідники мають однакові пізнавальні традиції, то їм не потрібно всякий раз уточнювати значення понять, якими вони оперують, уточнювати, що йдеться про відповідні принципи, методи, закони. Вони розмовляють однією мовою. Представники різних пізнавальних традицій повинні все це всякий раз обумовлювати і уточнювати.

Традиція належить своєму соціокультурному світу, тому з нею не можна поводитися довільно. Не всяку традицію, наприклад, можна відроджувати і відродити. Останнє може порушити існуючий соціокультурний порядок (обурити його, змінити, внести хаос). Цікавим для дослідження є питання, чи може представник (або представники) одного соціокультурного світу дотримуватися традиції іншого соціокультурного світу, а також, яке значення це може мати для представників різних соціокультурних світів.

Традиції можуть відігравати певну роль в житті суспільства і виконувати певні функції.

Конкретно-історичне соціальне значення традиції визначає її функції. Оцінити роль традиції можна лише з погляду історії.

Людство досягло багато чого в своєму розвитку і багато чого ще досягне. За часом це буде тим стрімкіше, чим менше воно перериватиме традицію, і чим повніше воно використовуватиме її в своїй діяльності. Факти переривання традиції в історії свідчать, що це згубно відбивається на культурі в цілому.

Отже, традиції існують і функціонують через взаємодії людей, соціальних спільнот і соціальних інститутів, що мають конкретні потреби і інтереси. З розвитком суспільства змінюється суть суспільних відносин, змінюються традиції і ставлення до них, причому в різних соціальних верствах воно може бути не однаковим.

Традиції впливають на соціалізацію особистості на всіх рівнях її інтеграції в суспільстві, але найзначніше – на рівні засвоєння людиною соціальних норм, цінностей, правил поведінки, звичок і інших духовних регуляторів, сприяє психологічній рівновазі особистості, є одним з механізмів формування спрямованості особистості, її соціальної значущості, цілісності, цілеспрямованості. Традиції, з одного боку, здатні формувати творчу спрямованість особистості. З іншого боку, вони можуть стати консервативним тягарем, що перешкоджає адекватному сприйняттю, нормальній соціалізації і творчій спрямованості, робить особистість догматичною.

Традиції можуть мати в суспільстві прогресивне і не прогресивне значення і відповідно – різне звучання у соціальних процесах. Сам факт передачі культурної традиції ще не є сам по собі позитивним. Важливо, який буде від цього ефект, результат.

Традиції з протилежним змістом підтримують різноспрямованість соціальних інтересів.

ЛІТЕРАТУРА

Маркарян Э.С. Теория культуры и современная наука. – М., 1983.

Маркарян Э.С. Традициология как наука о законах трансформационных циклов жизненного опыта людей // Alma mater. – 2000. – 3.

Першиц А.И. Традиции и культурно-исторический процесс // Народы Азии и Африки. – 1981. – 4.

Петрухинцев Н.Н. XX лекций по истории мировой культуры. – М., 2001.

Сардар Ш.Ю. Традиции как структурный элемент цивилизации. – Дис. ... канд. филос. наук. – К., 1994.

Шацкий Е. Утопия и традиция. – М., 1990.

Шейко О.С. Традиция як фактор саморозвитку суспільства. – Дис. ... канд. філос. наук. – Запоріжжя, 2001.

Шердаков В.Н. Иллюзия добра. – М., 1982.